

Анна Гедьо

ПРИВАТНОПРАВОВІ АКТИ XVIII-XIX СТ. ЯК ІНФОРМАЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ НІЖИНСЬКОЇ ГРЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ

У статті на прикладі аналізу матеріалів, які зберігаються в українських та російських архівосховищах, подається характеристика приватноправових актів з історії ніжинської грецької громади, аналізуються елементи, що становили форму даних документів у XVIII-XIX ст., формулюється призначення даних документів та зазначаються правові відносини між сторонами, які їх укладали.

Ключові слова: акти, ніжинська громада, заповіти, майно.

Розширення джерельної бази досліджень шляхом запровадження до наукового обігу нових документів та матеріалів, а також вивчення їхнього інформаційного потенціалу залишається одним з перспективних напрямків розвитку вітчизняної історичної науки. Всебічне відтворення багатогранного та насиченого подіями історичного буття греків на теренах України можливе лише за умови виявлення і критичного опрацювання усієї сукупності джерел. Саме від рівня використання джерельних комплексів значною мірою залежить якість конкретно-історичних досліджень, створення нових фундаментальних праць з історії грецьких громад України.

Фундаментальною працею з історії ніжинського грецького братства є дослідження М. Плохинського “Иноземцы в Старой Малороссии”¹, в якій автор розглядає історію поселення та життя греків, циганів, грузинів, німців, вірменів в Україні, найбільше уваги приділяючи саме грекам.

Особливе місце в історіографії ніжинської грецької громади займають студії К. Харламповича². Автор простежив історію грецької громади з 1675 р., зіставляючи факти, вже викладені в науковій літературі, з фактами зі справ архіву ніжинської грецької громади. На жаль, у 1929 р. було надруковано лише перший нарис. Тільки нещодавно творча спадщина академіка знову привернула увагу дослідників: у 1999 р. був надрукований п'ятий нарис праці К. Харламповича³, а у 2001 р. – другий нарис⁴.

Серед провідних джерелознавчих студій з історії ніжинських греків слід згадати роботи Г. Швидько⁵, в яких здійснено аналіз опублікованих джерел, а також архівних матеріалів, які зберігаються в архівосховищах Росії та України.

Вагомий внесок у вивчення історіографічної та джерелознавчої традиції ніжинської грецької громади зробив Є. Чернухін⁶, який дослідив низку неопублікованих та маловідомих праць вітчизняних і зарубіжних істориків.

Метою даної розвідки є виявлення інформаційного потенціалу приватноправових актів з історії ніжинської грецької громади XVIII – XIX ст., які зберігаються в державних архівах України та Росії.

Досить представницьким комплексом джерел з історії ніжинської грецької громади є приватноправові акти, які в основному виконували засвідчувальну функцію. Його представлено паспортами, білетами, атестатами, свідоцтвами, оголошеннями, дорученнями, заповітами. У фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (далі - ЦДІАК України) та Держархіву Чернігівської області збереглося багато копій паспортів, які надавав Ніжинський грець-

© Гедьо Анна Володимирівна – доктор історичних наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства, археології та методики викладання історії Донецького національного університету.

кий магістрат своїм підлеглим. У документі вказувалася причина виїзду особи, яка отримувала паспорт: “Предьявитель сего грек житель нежинской Афанасий Павлов сын Элефтериани с служителем его греком Константином Христофоровым выездет с Нежина в разные российской империи города и места по купеческой своей надобности, которые в следовании туда и обратно в Нежин благоволено было по силе Ее императорского величества указов учинить свободный без задержания пропуск для чего сей пашпорт в благополучном городе Нежине из греческого нежинского магістрата ему Элефериану дан”⁷. Далі обов’язково вказувався термін, на котрий видавався паспорт. Інколи зазначалося, повз які форпости буде їхати грек, і давався від імені київського генерал-губернатора наказ пропустити означеного грека повз ці форпости.

Іншим видом засвідчувальних актів були білети. Це підтверджуючі документи, які або виконували функції паспортів⁸, або видавалися Ніжинським грецьким магістратом грекам, які висловили бажання займатися торгівлею, мати земельну власність та сплатили певні кошти. В останньому випадку документ містив перелік товарів, на які було отримано право торгівлі. Білети входили до необхідного комплексу документів, за якими проходила перевірка торгівлі в багатьох містах. У фонді Ніжинського грецького магістрату (Ф.101) держархіву Чернігівської області збереглися справи, в яких мова йде про білети Зберігальної казни⁹ та білети на право проживання¹⁰.

Видачу білетів Ніжинський грецький магістрат здійснював на підставі височайше затвердженого „Положения о пошлинах на право торговли и других промыслов”. Згідно з ним, „лица, взявшие купеческие или промысловые свидетельства, имеют право содержать неограниченное число торговых и промышленных заведений, со взятием лишь на каждое особого билета, если оно законом не изъято от билетного сбора (ст. 10 и 27). Во всяком случае лицо, получающее купеческое свидетельство, обязано взять вместе с оным по крайней мере один билет на торговое или промышленное заведение”¹¹.

Свідоцтва виконували функцію паспортів, які посвідчували особу. Такі документи ставали необхідними при записі до певної верстви населення міст. Широкого вжитку вони набули з 20-х років XIX ст. та отримали назву звільняючих свідоцтв. Свідоцтво видавалося за участю громади, до якої була приписана особа. Використання цих документів було пов’язане з посиленням контролю за процедурою запису до міст у зв’язку з розповсюдженням серед мешканців незаконної практики перезавпису з однієї верстви до іншої з метою уникнення сплати податків.

Свідоцтва, що підтверджували право особи на здійснення торговельних операцій, поновлювалися щорічно. Залежно від місця проживання встановлювалася різна сума платні за право отримання свідоцтва. За процедурою отримання та терміном дії свідоцтва були подібні до білетів.

Крім цього, у ніжинських греків досить поширеною була форма свідоцтв, що були пов’язані з ревізійним обліком населення. Ніжинський грецький магістрат видавав значну кількість інших документів: свідоцтва про народження, різні довідки, фінансові документи, посвідчення про право на вільну торгівлю, атестати про прийняття російського підданства та інші документи.

Друга група засвідчувальних актів представлена оголошеннями та дорученнями. Оголошення щорічно складали всі представники купецтва, інколи за допомогою Ніжинського грецького магістрату, згідно з урядовими постановами про гільдійський устрій. У документі детально подавалася характеристика особи, членів її родини та підтверджувалася сплата необхідних податків¹².

Доручення купці видавали своїм довіреним особам, але фактично другим контрагентом даного акта виступав грецький магістрат, який складав цей засвідчувальний документ. У документі чітко визначалися функції, які передавалися купцем довірений особі, та вказувалась відповідальність за останнього¹³. Доручення набувало чинності у разі засвідчення його печаткою Ніжинського грецького магістрату.

Атестати, які збереглися у фонді Ніжинського грецького магістрату, ретельно оформлені, написані розбірливим почерком зі строгим дотриманням системи запису. Крім атестатів про прийняття до російського підданства¹⁴, атестати надавалися секретарям грецького магістрату про їхню службу¹⁵, вступ до ніжинської грецької громади¹⁶, грецьке походження¹⁷.

Серед документів грецького магістрату збереглися так звані “аттестати о состоятельности”¹⁸ та “аттестат на вексель до 10 000 рублей”¹⁹. Ця категорія атестатів і прохання про їхню видачу містять відомості про грошові суми і дають певне уявлення про торговий оборот грецьких купців.

На Ніжинському грецькому магістраті лежав також обов’язок щодо обліку нерухомості і забезпечення прав власності греків. Магістрат не проводив операцій з нерухомістю, його участь у цьому процесі полягала у видачі продавцю атестата члена грецької громади, який свідчив про те, що нерухомість справді належить йому, що у нього немає боргів, за які власність може бути передана кредиторам, та ін. Атестат давав право на продаж нерухомої власності і його видачі передувало значне діловодство.

Грецький магістрат також давав оголошення про досконалу операцію на випадок, якщо знайдуться інші, окрім покупця, претенденти щодо об’єкта операції. Складність діловодної процедури була зумовлена тим, що купчі, дарчі і застави на майно вартістю понад 100 руб. оформлялися у губернському правлінні, а на майно меншої вартості - в повітовому суді. Документи ж, що фіксували наявність у городян власності і права нею розпоряджатися, зберігалися в магістраті міста.

У разі проведення крупної операції бажаною продати (подарувати, закласти) своє майно подавав прохання до магістрату про видачу йому атестата, який підтверджував наявність у нього цього майна і відсутність боргів. Перш ніж видати прохачу атестат, магістрат справлявся по книзі обліку нерухомості про наявність у нього даного виду власності і відсутність у продавця боргів. У випадку, якщо боргів не було, прохачу видавали атестат, по пред’явленні якого в губернському правлінні оформлявся необхідний документ.

Засвідчувальну функцію виконували також купчі, багато яких збереглося у фонді Ніжинського магістрату Держархіву Чернігівської області. У 1727 р. з правлячого Сенату був направлений в Полкову ніжинську канцелярію і ніжинське грецьке братство наказ імператриці, де вимагалась інформація про кількість власників землі і кількість куплених у російських поміщиків селян. Наказом передбачалося через нарочного скласти список про те, хто з іноземців купив у російських поміщиків селян.

Грецький магістрат на підставі купчих склав 16 червня 1750 р. відомість про куплених греками у російських поміщиків селян. За цією відомістю зазначалося, що 26 липня 1735 р. Самійло Пелапоносов купив у Семена Долініна у с. Бакуніні Коломенського повіту двох селян, а 2 травня 1735 р. в с. Фастові у сержанта Курінського полку Миколи Єсіпова п’ять селян²⁰. Дмитро Параскевін 17 березня 1727 р. придбав у службовця державної колегії іноземних справ Кузьми Кирилова чотирьох кріпаків, а у 1729 і 1735 рр. ще сімох кріпаків і дворових людей²¹.

Серед документів фонду Ніжинського грецького магістрату збереглося багато „верющих писем”, які були одним з різновидів приватноправових актів XVIII ст., що нагадує сучасне доручення. Їх оформляли в домашніх умовах, а потім засвідчували в Ніжинському грецькому магістраті. Процес засвідчення іноді відносили до окремої справи²². Зміст „верющего письма” при цьому вносили до спеціальної книги. Тому маємо цілу купу щорічних справ під назвою „Книга копий обязательств, верющих писем и других бумаг”, які найчастіше починалися в січні і завершувалися у грудні кожного року.

Ймовірно, цілком правомірно розглядати книги „верющих писем” як книги копій договорів і операцій. Та все ж слід підкреслити, що ці книги велися безпосередньо в Ніжинському грецькому магістраті. У них записані копії, а іноді короткий зміст доручень, виданих ніжинськими греками своїм прикажчикам і довіре-

ним особам на право робити закупки і продавати товари, стягувати гроші за векселями, здійснювати ті або інші операції від імені ніжинського грека. У „верющих письмах” греків, як правило, не вказувалося, який товар і в якому місті продаватиме і купуватиме довірена особа, але ці документи дозволяють з’ясувати характер і розмах діяльності того чи іншого купця, коло його агентів.

Необхідно також відзначити, що „верющие письма” відрізняються лаконізмом, відсутністю деталей. Вони не дозволяють говорити ні про грошові суми, якими оперували грецькі купці, ні про види і кількість товарів, купівлю і продаж яких вони довіряли своїм довіреним особам. Незважаючи на їх лаконізм, у „верющих письмах” є цікаві деталі, які можна використовувати при вивченні біографій і підприємницької діяльності грецьких купців.

Приватноправовими актами також регулювалися відносини між людьми. Вони охоплювали різні сторони життя, тому за сферою регулювання поділяються на кілька видів. Одним з них є духовні документи, або заповіти. Це правові акти, які висловлюють останню волю людини, як правило, щодо розподілу майна між близькими родичами. Саме ця група документів містить цікаві і важливі відомості про повсякденне життя ніжинської грецької громади, а також відображає певні особливості світогляду і, відповідно, специфіку свого часу. Однак цим інформація, яку можна отримати з заповітів, не обмежується. Наприклад, на основі заповітів можна вивчати родинні та сімейні відносини ніжинських греків. У документах цього типу відображається оточення греків м. Ніжина, атмосфера, яка панувала у їхньому середовищі.

Заповіти – це невичерпне джерело відомостей про повсякденне людське життя. Вивчаючи його з різних точок зору і розглядаючи у різних аспектах, можна отримати відомості щодо побуту, економічного стану, складу сім’ї та інші цінні й цікаві факти. Аналізуючи текст даних документів, його особливості, можна скласти уявлення про світогляд членів ніжинської грецької громади, їхнє ставлення до життя та смерті, фактори, які мали значний вплив на їхнє повсякденне існування, а відповідно – світосприйняття. Нерідко заповіт ставав важливим доказом, який впливав на хід судових процесів та суперечок між спадкоємцями, а також справ, які торкалися поділу майна, підтвердження прав на маєтки, сплати боргів тощо. Сьогодні у фонді Ніжинського грецького магістрату Держархіву Чернігівської області зберігається 92 справи, пов’язані з духовними заповітами.

Як правило, заповіт починався з духівниці, в якій автор заповіту зазначав, де він хоче знайти останній спочинок, скільки грошей виділити на похорон, на службу Богу за упокій душі, а також на різноманітні пожертви на храм, убогим, хворим та калікам.

У стилі складання духівниці помітні деякі особливості світогляду людей того часу, глибока релігійність, велике значення церкви і релігії у їхньому житті. Після духівниці йшлося про розподіл майна серед дітей та близьких родичів (якщо вони були). Тут вказано, хто, скільки і що отримав, а тим, хто ще не отримав своєї частки, вона виділяється з майна помираючого. І поза сухими даними про матеріальний рівень сім’ї, інколи отримуємо цікаві відомості про життя родини, стосунки між членами, їх побут і повсякденне життя. А також про те, як впливали великі історичні події на життя звичайних людей, на їхню долю.

За переліком майна можна визначити рівень побуту та добробуту ніжинських греків. Так, Іван Кліца детально перераховує, скільки він витратив на утримання своїх дітей. З його ж заповіту дізнаємося, що у нього їх було семеро: шість синів і донька. Розпоряджатися всім своїм майном заповідач дозволяє своїй другій законній дружині Анастасії Федорівні²³. Тож даний заповіт – це маленька хроніка життя однієї родини, де коротко і дещо фрагментарно автор розповів про долю своїх дітей і дружини, про свої повсякденні клопоти, турботи і переживання. Це опис живою мовою про побут людей цієї епохи, який, хоча і приблизно, але передає атмосферу того часу.

Заповіт Апостола Ксїди є також важливим джерелом до вивчення соціально-

побутових відносин. Опираючись на текст даного заповіту, можна припустити, що Апостол Ксіда був вдівцем і не мав прямих спадкоємців. Тому своє майно він залишив своєму брату Стерію Ксіді та племінникам. Значну частину свого капіталу він заповів грецьким церкам - 300 руб., для роздачі найбіднішим грецьким родинам - 200 руб., на придане двом бідним дівчатам з грецьких родин - 2 400 руб. 74 коп.²⁴.

У випадках, коли майно померлого грека було великим та передавалося у спадщину малолітнім дітям або душевно хворим, для контролю за витратою коштів з цього джерела доходів Ніжинський грецький магістрат призначав опікуна, як це було у справі про призначення опікуном над майном дітей померлої дружини ніжинського громадянина Косіора Сорокіна грека Гаджисва²⁵.

Дуже часто в своїх заповітах греки залишали гроші бідним одноплемінникам, чим значно підтримували членів громади. Прикладом цього є архівна справа 1799 р., в котрій мова йде про духовний заповіт Івана Кір'янова і відшкодування сиротам грошей, які повинні були зберігатися в грецькому магістраті²⁶. Вдовам та сиротам заповідала 200 руб. Олена Гуляєва²⁷, 600 руб. сріблом - Павло Паскалі²⁸.

Життя тоді було бурхливе і сповнене небезпек, тому заповіт іноді писався перед самою смертю. Кожна людина намагалася передати своє майно до рук тих людей, які його не втратять, а використують доцільно і на благо собі та іншим. І кожен спадкодавець прагнув справедливо розділити майно поміж спадкоємцями. Тому досить часто людина, склавши заповіт, жила ще багато років. А за цей час змінювалися і обставини, і ставлення до оточуючих її людей. Отож право змінювати зміст заповіту було необхідне, продиктоване самим життям.

Право змінювати заповіт могло використовуватись декілька разів упродовж життя. Наприклад, ніжинський грек Іван Самарджи змінював зміст свого заповіту тричі. Зберігся лише третій, який доповнює два попередніх і датується 1827 р.²⁹.

Отже, заповіт міг змінюватися кілька разів упродовж життя, відображаючи зміни обставин буття, ставлення до світу та оточуючих. Духовні заповіти обов'язково затверджувалися Ніжинським грецьким магістратом, свідченням чого є значна кількість справ у фонді Держархіву Чернігівської області під назвою: „Рапорты и прошения о подтверждении духовных завещаний”.

Часто заповіти були причиною численних судових позовів. Прикладом цього є справа 1788 р. – „Переписка с Черниговским наместническим правлением по иску грека Бездоны Константина и других кредиторов к Сталевскому Юрию о вексельных долгах и наложении ареста на имущество”³⁰. Суть цієї справи полягала в тому, що ніжинський грек Костянтин Сталевський у своєму заповіті все своє майно заповів дружині, двом синам та незамужній доньці. Після смерті батька старший син Юрій взяв у борг 230 руб. на два місяці і обіцяв „на греческом диалекте данным от себя” повернути борг з процентами по 1 коп. на місяць з рубля. Однак борг своєчасно не був повернутий, і тоді кредитор Костянтин Бездона звернувся до Ніжинського грецького магістрату з проханням зобов'язати Юрія Сталевського повернути борг. Магістрат у цій справі виніс рішення, що якщо боржник не поверне гроші до Різдва 1787 р., то за борги забрати будинок. Сталевський на суді зазначив, що згідно з заповітом його батька, будинок належить не йому, а родині. Тоді магістрат виніс рішення, що будинок не можна віддати за борги, тому що він має багато власників. На 12 березня 1787 р. борг з відсотками становив уже 372 руб. 66 коп. І магістрат виніс рішення взяти боржника під варту. Тільки втручання родини допомогло Юрію Сталевському уникнути карної відповідальності³¹.

Заповіти обов'язково мали підпис заповідача або у випадках тяжкої хвороби його духовного отця: „Сие завещание мое от жены и детей моих да будет соблюдено во всем свято и нерушимо. Составлено оно мною по доброй воле моей в городе Нежине 1821 года марта 8 дня. – к которому при упрощенных мною свидетелях подписуюсь. Нежинский грек Иван Анастасьев Клица но за слабостью по словес-

ному и рукоданному прошенію подписал я духовный его отец нежинских греческих церковей иеромонах Григорий Сихни”³².

Загалом заповіт є цінним джерелом насамперед для вивчення побуту греків, умов їхнього життя. За описом майна, котрий є у заповідях, хоча і приблизно, можна реконструювати і уявити, як облаштовувались приміщення всередині, які меблі використовувались, який одяг носився. Заповіді подають цікаву інформацію щодо того, які тканини користувалися попитом і які були найбільш вживаними, а також інші цікаві деталі, звичаї, уподобання людей того часу.

З допомогою заповітів ми маємо змогу заглянути у повсякденне, „живе” буття людей, які вже давно відійшли. Власне, вони творили тогочасне суспільство, його структуру, життя, культуру і специфіку, та й, зрештою, обличчя епохи.

Пропозиції або прохання склалися у формі подання. Їх початковий протокол включав інтитуляцію та інскрипцію; основний протокол - нарацію, диспозицію, яка обов’язково вмщувала ввідну формулу ”пропонує”, та зобов’язання про повідомлення щодо виконання указу. Заключний протокол вмщував підпис автора, канцелярський номер та дату складання. Формуляр пропозиції не був усталеним. Допускалося переміщення клаузул, наприклад, короборація та датум могли переноситися до початкового протоколу, а сигнатура могла мати вигляд скороченого або розгорнутого підпису.

Чолобитні, як правило, супроводжувалися пред’явленням копій універсалів і грамот, виданих містам попередниками верховного правителя (антецессорами) на окремі привілеї. У зв’язку з цим в багатьох гетьманських універсалах та жалуваних грамотах російських царів згадуються чолобитні греків: „учтивые купцы Греческие, обыватели Нежинские, прибывши до нас, презентовали Нам при сунилеце своей именем всего своего братства поданной, просили нас чрез тую поданную свою суплеку, абысмо и мы оный Архипастырский и Антецессора нашего покрепостными листы рейментарским нашим утвердили універсалом”³³, „по супличному прошенію от ктитора Церкви Греческой Нежинской з Братством Николая Бошнака Сербина, перед сим к нам поданному”³⁴, „Греческого Нежинского Братства Греки, жители Нежинские и приезжающие Велисар Псалтий стоварыщи поданным нам доношением представляли”³⁵, „Нежинского Греческого братства Депутаты Дук Иванов, Гавриил Синопеус и Юрий Кромида прошением представляют”³⁶, „братства Греческого, поселившегося Черниговскаго наместничества в городе Нежине”³⁷, „города Нежина Греческое общество в лице депутата своего Евстрата Деларова, принесло Нам всеподданнейше прошение”³⁸.

У фондї 248 “Сенат та його установи” РДАДА зберігається багато чолобитних, договірних статей, повідомлень греків м. Ніжина. Характерною особливістю фонду 248 є те, що більшість документів не ізольована, а існує в органічному зв’язку з іншими. Так, чолобитні, як правило, супроводжуються копіями указів, грамот і універсалів, представлених чолобитниками чи наведеними в розшукових матеріалах комісій, призначених для з’ясування справи за чолобитною. При вивченні документів Сенату, що стосуються греків, звертає на себе увагу та обставина, що в першій половині й середині XVIII ст. (на відміну від попереднього часу) практично жодна чолобитна не задовольнялася без попереднього “розшуку”, без отримання на запит правлячого Сенату довідок з Ніжинського грецького та міського магистратів, іноді полкових канцелярій, Генеральної військової канцелярії.

У переважній більшості ці справи відносяться до XVIII ст. Перша чолобитна греків до російських імператорів на надання жалуваної грамоти була подана Петру I на початку 1710 р. У ній греки просили, щоб їм “яко присягающим в верности Вашему Императорскому Величеству всенижайшим рабам, пред приезжающим на время за купечеством нашою братиею во всяких братских и купеческих породах преимущество имеют”³⁹.

У зазначеному фондї також зберігається чолобитна греків, датована серпнем 1742 р. Вони зверталися до імператриці зі словами: “Всепресветлейшая державнейшая Великая государыня императрица Елизавет Петровна самодержица Все-

российская государыня всемилостивейшая. Бьют челом купеческое греческой церкви братство жители нежинские, и приезжающие торгов ради греки⁴⁰. Прохання складалося з п'яти пунктів, які лягли в основу жалуваної грамоти ніжинському грецькому братству від 3 листопада 1742 р. Закінчувалося прохання зверненням до імператриці: «Мы нижайше со Вседражайшем Вашего августейшества здравии благополучном с победою над враги, государствовании святопочивших, Вашего Величества родителей со упокоении, до конца жизни нашей непрестанно бога молить. Всемилостивейшая государыня, просим Вашего Императорского Величества во сем нашем прошении решение учинить⁴¹».

1712-1717 рр. датовані чолобитні ніжинських греків, які зберігаються в фонді «Зносили Росії з Грецією» РДАДА⁴². Звернення до російського царя в чолобитних однотипні: «Державнейший царь, государь милостивейший». Дані чолобитні свідчать, що в цей час греки в основному приїжджали до м. Ніжина на певний час: «Желаю я нижайший раб поехать для своих потреб в город Нежин да при мне два человека челядников греков. Всемилостивейший государь прошу Вашего царского Величества Великий Государь дать мне по городам проезжую грамоту как туда едущему так и назад возвращающегося⁴³».

За часів гетьманування К. Розумовського до Генеральної військової канцелярії надходили численні прохання про повторний розгляд справ, в яких брали участь ніжинські греки. Російські та українські купці скаржилися на необ'єктивність судочинства в ніжинському грецькому братстві. У скаргах перш за все зверталася увага на те, що грецькі судді є «собратами» ніжинських греків, тому судочинство здійснюється, перш за все, на користь ніжинських греків. Траплялися випадки, коли ніжинські греки зверталися зі скаргою на власне судочинство до гетьмана К. Розумовського і прохали розглянути їх справу в Генеральній військовій канцелярії. Свідченням цього є справа 1761 р. фонду Канцелярії гетьмана Розумовського ЦДІАК України, в якій ніжинський грек Євстафій Іванов скаржився на дії суддів в розгляді його справи щодо позики грошей ніжинським грекам Миколі Євстафієву та Миколі Метаксі. В листі наголошувалося, що «за полгода никакое малейшее исполнение в том братстве не учинено, но и подумать о том не хотят⁴⁴». У зв'язку з цим він висував запит, пов'язаний з об'єктивністю вироку, і зазначав, що присутні в ніжинському грецькому братстві «яко ж оные ему Евстафьеву свойственные⁴⁵», і домагатися справедливого вирішення справи годі й чекати.

До Генеральної військової канцелярії надходили більш за все справи з питань комерції, які були пов'язані з купівлею-продажем, боргами та іншими побутовими питаннями. Так, у 1761 р. на ім'я гетьмана Розумовського надійшла скарга від військового товариша Нечаєва, який звернувся з проханням розглянути в Генеральній військовій канцелярії справу щодо самовільного захоплення його коней греком Комбурлеєм⁴⁶. Перший свій позив Нечаєв надіслав до Полкової ніжинської канцелярії, але у зв'язку з тим, що позов подавався на ніжинського грека, канцелярія відправила його до ніжинського грецького братства, в якому розглядалися позови на ніжинських греків. Незважаючи на численні заклики ніжинського грецького братства бути присутніми для розгляду означеного позову, грек Камбурлей не з'явився. Саме тому Нечаєв звернувся до вищої інстанції - Генеральної військової канцелярії з проханням «учинить высокомиловитое рассмотрение и определение⁴⁷».

Прохання та чолобитні ніжинських греків іноді наводилися і у законодавчих актах. Прикладом цього є височайше затверджений доклад правлячого Сенату від 10 лютого 1775 р. В ньому греки перелічували всі надані їм універсали українських гетьманів та російських імператорів з підтвердженням привілеїв. До свого прохання греки додавали: „чтоб им пред приезжими Греками иметь преимущество; но ныне общество их, как издавна жительствоующие, так и приезжающие Греки, будучи в верности все присяжные, имеют желание быть во всем в равенстве и без всякого различия⁴⁸».

У зв'язку з коронацією Олександра II 22 травня 1856 р. до імператора зверну-

лися члени ніжинської грецької громади з проханням підтвердити надані їм попередні імператорами привілеї: “намерены мы поднести Его императорскому Величеству грамоты и привилегии Всемилостивейше жалованные нежинскому греческому в бозе почитающими Государями императорами предками нынешнего государя императора для подтверждения таковых ... и всеподданнейше просить Его императорское величество подтверждения оных”⁴⁹.

У фонді „Сенат та його установи” РДАДА також зберігаються документи Колегії іноземних справ 1746 р. про приведення до присяги греків, які прибували до Ніжина⁵⁰. У фонді багато чолобитних і позовних справ купців та власників промислів, що мають додаткові відомості для вивчення торгівлі і промислів на Лівобережній Україні.

Матеріали численних чолобитних та скарг допомагають відтворити процес збору індукти - мита з привізних товарів. Вони зберігаються також у фонді 13 „Справи про Україну” РДАДА.

Збір індукти довгий час належав заможній родині ніжинських греків Тернавіотів. Як встановив О. Лазаревський, Петро Тернавіот та його батько Стерій в різний час обіймали посаду війтів і володіли правом на збір індукти⁵¹. Стерій Тернавіот обіймав цю посаду протягом 1714–1718 рр., а Петро - у 1723–50 рр. Безумовно, ці факти свідчать про значну роль грецьких купців в управлінні містом і розвитку торгівлі Лівобережної України.

Митний збір завжди був вагомим джерелом наповнення гетьманського бюджету. Традиційно він віддавався на відкуп з торгів. Тому серед заможних підприємців Гетьманщини постійно велася боротьба за отримання індуктового збору. На торгах 1723 р. Тернавіот уперше отримав відкуп митного збору, запропонувавши найкрупнішу в історії цих торгів суму - 18 697 руб. 62 коп.⁵²

Малоросійська колегія виявила численні порушення Тернавіотом правил стягування індукти та евекти, основне з яких - несанкціоноване розширення тарифу товарів, що підлягали особливому митному збору⁵³. Аналогічні порушення були допущені П. Тернавіотом і тоді, коли він був індуктором митного збору при відкупників Г. Рогузинському.

Взявши до уваги численні скарги на здириство П. Тернавіота, Д. Апостол у 1728 р. звернувся до російського уряду з проханням віддати індуктовий відкуп йому, однак царський уряд відхилив прохання гетьмана⁵⁴.

У результаті проведення торгів у 1731 р. індуктовий відкуп знову виборов П. Тернавіот. Контракт було розраховано на 6 років зі сплатою відкупної суми 20 000 руб. щорічно. Причому позитивну рекомендацію дав йому сам гетьман: „...он войт человек доброй и в отдаче ему того откупа верить можно”⁵⁵. Здається дивним, що Д. Апостол забув, яким „новатором” в справі реформування митної справи виявив себе П. Тернавіот, коли був індуктором Г. Рогузинського в 20-і рр. XVIII ст.

Тому не здається несподіванкою, що вже в липні 1733 р. були заарештовані два помічники П. Тернавіота, а трохи згодом і сам відкупник⁵⁶. Слідство, доручене князю О. Шаховському, виявило численні порушення правил стягування митного збору. Судячи з вилучених у нього документів, щорічний чистий прибуток відкупника коливався в межах 30 000 руб. щорічно, тобто в півтора разу перевищував відкупну суму⁵⁷. Але невдовзі П. Тернавіота та його підлеглих звільнили з-під варті, дозволивши продовжувати збір мита, хоча й під наглядом спостерігачів з числа офіцерів.

На наступних торгах за індуктовий відкуп у 1735 р. відкуп строком на шість років знову отримав П. Тернавіот із збільшенням відкупної суми до 30 000 руб. на рік⁵⁸. На його користь свідчила його пунктуальність внесення відкупної суми під час його перебування відкупником. До того ж за нього поручилися 202 особи, а для цього треба було мати неабиякий авторитет серед ніжинських греків.

У 1740 р., коли строк його відкупу закінчувався, П. Тернавіот звернувся до російського уряду з проханням, в якому його підтримав відомий неогоціант С. Ро-

гузинський, віддати йому індуктовий збір строком на 8 років із зменшенням відкупного платежу на 5 000 руб.⁵⁹. Таким чином він намагався повернути збитки у сумі 39 000 руб., які поніс під час російсько-турецької війни. Прохання було задоволене, і з 1741 р. П. Тернавіот знову отримав відкуп на митний збір, але вже за 27 000 руб. щорічно.

У 1743 р. до Генеральної Військової канцелярії надійшли протести від полкової старшини зі скаргами на „излишние им Стреевым внутренне индуктовые сборы”⁶⁰. Протягом кількох років справа розбиралася в Генеральній Військовій канцелярії, а у 1746 р. її передали до правлячого Сенату. Внаслідок того, що П. Тернавіот порушував надані йому інструкції щодо митних зборів, вводячи нові тарифи та стягуючи індукту навіть з товарів, що призначалися для внутрішнього продажу, скаржники просили доручити збір Генеральній Військовій канцелярії та генеральній старшині⁶¹. П. Тернавіот пояснював, що зміни до тарифу він вносив, керуючись змінами на ринку товарів, оскільки тариф, наданий йому разом із контрактом, застарів. Йому було дозволено продовжувати збір мита до завершення терміну контракту⁶².

У фонді 248 РДАДА зберігається справа 1742 р., в якій наводиться прохання Петра Тернавіота, датоване серпнем 1742 р.⁶³. В ньому він зазначав: “С прошлаго 1740 году ... пожалован мне нижайшему Малороссийский индуктной сбор за верные мои и усердные службы, и понесенные во время минувшей войны многие в оном сборе чрез шесть лет убытки, в награждение, с убавкою, против прежнего платежа, а именно по двадцати семи тысяч на год, вперед на восемь лет, дабы на нижайший в те уреченные годы из оных своих убытков по возможности хотя малое что возвратить мог”⁶⁴.

Скарги на свавілля чиновників греки направляли до Чернігівського губернського намісництва. Прикладом цього є прохання 1791 р. членів Ніжинського грецького магістрату до чернігівського генерал-губернатора Михайла Кречетнікова про надання Чернігівському губернському магістрату такого документа, за яким би Ніжинський міський магістрат не мав права розпочинати судовий процес щодо грецьких купців⁶⁵. Це прохання було пов'язане з позовом курського громадянина Івана Голікова від його довіреної особи Миколи Виходцевського на греків Івана Лагутку та Хаджі Бабалютія з приводу боргових претензій. Обставини цієї справи у результаті були розглянуті у міському магістраті, а не в грецькому.

Греки, які зверталися зі скаргами до губернського магістрату, на підтвердження своїх прав наводили пункти жалуваної грамоти Катерини II від 1 вересня 1775 р., за якими Генеральному суду заборонялося втручатися в братські справи; для вирішення важливих питань і позовів вищою інстанцією була Малоросійська колегія. Вони зазначали: „подвержение греков под суд городского магистрата есть несоответственное как высочайшим жалованным греческому обществу грамотам всемилостивейше повелевающим, грекам и челяди их во всяких делах и случаях (кроме одних только криминальных и уголовных дел) судимым быть в греческом братстве, и в те их суда про дела коменданту, полковнику, з старшиною, и магистрату нежинскому от него не вступать, и никакова припятствия не чинить, так и высочайшему именованному ея императорского величества указу прошлого 1786 года марта 19 числа, состоявшему с предписывающему производит во всех судах дела, не по материи их, но по роду людей, то есть в том месте, где ответчик подсудим состоит, а сверх того и забытности суда еще бывшой Малороссийской Коллегии, даже по упразднении оной всегда возлагаемы были разбором суда греческому”⁶⁶. Тобто Ніжинському магістрату не дозволялося судити греків за позовами на них представників інших етносів. Однак у ході розгляду цієї справи у 1791 р. члени грецького магістрату звернули увагу губернатора на прецедент 1787 р., коли на скаргу чернігівської міщанки В. Цибульської на греків Т. Доболя, С. Економова та З. Андреева за ухилення від повернення позики, губернський магістрат наказав саме грецькому магістрату розглядати цю справу⁶⁷.

У своєму проханні до чернігівського губернатора члени грецької громади на-

голошували на необхідності вести всі цивільні справи, у яких брали участь ніжинські греки лише в Ніжинському грецькому магістраті. Завершувалося прохання словами: “Поясняя все таковы обстоятельства его превосходительству просит о неподвергании греков в частных со стороны российских людей исках под суд городского нежинского магистрата, а о бытии им судимыми по ведомству их в греческом магистрате не оставит дать кому следует свое повеление”⁶⁸.

Однак це питання ще довго залишалося відкритим. У 1864 р. члени Ніжинського грецького магістрату подали до правлячого Сенату скаргу на постанову Чернігівського губернського правління та притягнення членів останнього до відповідальності. Справа полягала в тому, що до Чернігівського губернського правління 30 квітня 1858 р. ніжинські греки Максим Стефанієв та Павло Спіліотов подали скаргу на бургомистра і ратманів цього магістрату “за неправильное и безотчетное распоряжение общественными суммами и недвижимым имуществом”⁶⁹. У скарзі також зазначалося, що, згідно з постановою грецької громади від 30 квітня 1848 р., члени грецького магістрату можуть витратити з сусальної суми не більше 150 руб. Однак перевірка прибутково-видаткових книг виявила значне перебільшення витрат. “На основании этой ревизии (1858 р. – А. Г.), греческое общество нашло неправильно израсходованными магистратом из общественных сумм 7 654 руб. 25 коп. и признав ответственным лицам за такое распоряжение суммами бургомистра магистрата Ксенелия, приговором, составленным в апреле 1858 г., приговорило о взыскании с Ксенелия растрченных им денег и о поступлении с ним по закону представить на распоряжение начальства”⁷⁰.

Начальник Чернігівської губернії після отримання цієї скарги доручив чиновнику особливих доручень Бурнакову провести слідство за цією справою. Бургомістр Ксенелія заявив, що “Нежинскому греческому обществу высочайше дарованных, никакая правительственная власть в распоряжении их по расходу сумм вмешиваться не должна; что производит расходы в назначенном по приговору количестве не представилось возможности и что приговор тот есть незаконный, ибо он начальством не утвержден”⁷¹.

У лютому 1863 р. бургомістри Микола Кліца, Іван Канторжей та ратмани Олександр Плачиндарь та Наум Краєвианов звернулися до правлячого Сенату зі скаргою, що “губернское начальство не имело права касаться ревизии денежных сумм общества нежинских греков и привлекать по оному предмету бывших членов магистрата к уголовной ответственности, так как наблюдение за правильным расходом общественными суммами принадлежит единственно самому обществу, от которого и будет зависеть придать виновных в руки правосудья, разумея под словом общество не одних лишь тех 15 человек греков, которых уполномочили Стефанеева и Спителиова на подачу жалобы, а вообще все общество нежинских греков, живущих в разных городах Империи и численность коих простирается до 950 человек. По сим основаниям просители ходатайствуют об отмене обжалованного ими распоряжения Губернского правления, как неправильного и о передаче предварительно на рассмотрение греческого общества существа начетов, взводимых на бывших членов Нежинского магистрата”⁷². Правлячий Сенат постановив скаргу членів грецької громади залишити без уваги та стягнути з прохачів гербові мита за діловодство.

Форма прохань використовувалася також для отримання паспорта. Для цього необхідно було написати заяву на ім'я магістрату з проханням видати паспорт на певний строк. У заяві також вказувалась мета проїзду та дата.

Іншим видом прохань були прохання волохів, болгар про дозвіл присягнути для доказу їх грецького походження, які подавалися до Ніжинського грецького магістрату. В випадку неграмотності подача прохання за нього розписувалася інша особа і часто негрецької національності: „К сему прошению житель нежинский греческой породы Федор Тимановский подписался. А вместо него неграмотного по его прошению мещанин нежинский Афанасий Дворецкий руку приложил”⁷³.

Члени ніжинської грецької громади не погоджувалися з ліквідацією Ніжинського грецького магістрату. Тому в травні 1866 року його члени звернулися з клопотанням до начальника Чернігівської губернії з конкретною пропозицією щодо

створення замість грецького магістрату іншого органу. У випадку скасування в містах Російської імперії магістратів та ратуш й припинення діяльності Ніжинського грецького магістрату та передання всіх справ до повітового суду, слід впровадити щодо господарського управління ніжинської грецької громади спрощене громадське грецьке управління, яке б складалося з трьох членів, які будуть обиратися зі складу ніжинських греків терміном на три роки зі згоди та затвердження уряду. Основна діяльність цього органу була б зосереджена на веденні господарських справ, при цьому греки просили дозволити завідувати самостійно видачею паспортів іногороднім грекам та відати опікунськими справами⁷⁴.

Таким чином, залежно від характеру відносин між контрагентами, можна виділити дві підгрупи засвідчувальних актів. Перша – документи, складені Ніжинським грецьким магістратом для іншої установи (органу самоврядування або відомства), до якої належали паспорти, білети, атестати, свідоцтва. Друга – акти, складені членами громади для міської установи (оголошення, довіреності, доручення, заповіти, прохання). Більша частина з них зберігається у фондах ЦДІАК України, РДАДА та Держархіву Чернігівської області.

Ці документи мають високі інформативні можливості (хронологічно, територіально й тематично) і є ключовим чинником інформативного потенціалу джерельної бази досліджень історії ніжинської грецької громади зазначеного періоду. Найінформативнішим цей комплекс є щодо таких питань: правове становище грецької громади м. Ніжина, політика влади з грецького питання, господарська діяльність, купецтво та його роль в економіці України та Російської імперії.

1. Плохинский М.М. Иноземцы в Старой Малороссии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. – М., 1905. – Т. 2. – С. 175–409.

2. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII–XVIII ст.) // Записки Історико-філологічного відділу УАН. – К., 1929. – № 24. – С. 109–205.

3. Харлампович К. До історії національних меншостей на Україні. Грецькі колонії в Ніжині (XVII–XVIII ст.). Нарис В. Ніжинські греки й торгівля // Записки Історико-філологічного товариства ім. А. Білецького. – К., 1999. – Вип. III. – С. 87–158.

4. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII–XVIII ст.). Нарис 2. Національний склад, професійна розбивка, статистичні дані // Греки в Ніжині. – К., 2001. – С. 51–68.

5. Швидько А.К. Анализ источников по социально-экономической истории Левобережной Украины (вторая пол. XVII – первая пол. XVIII ст.). – Днепропетровск, 1981. – 107 с.; Швидько А.К. Анализ публикаций источников по истории греческой нежинской колонии // Исследования по археологии и источниковедению отечественной истории. – Днепропетровск, 1990. – С. 64–75.

6. Чернухін Є.К. Грецьке ніжинське братство: історіографія та джерела. – К., 1998. – 98 с.

7. Держархів Чернігівської області. – Ф. 101, оп. 1. – Спр. 1148. – Арк. 1.

8. Там само. – Спр. 1139, 1901

9. Там само. – Спр. 3266; 3203; 3186.

10. Там само. – Спр. 1158.

11. Там само. – Арк. 17.

12. Там само. – Спр. 350, 367.

13. Там само. – Спр. 1078, 1129, 1178, 2306.

14. Там само. – Спр. 1080, 1086, 1141, 1142, 1176.

15. Там само. – Спр. 672, 944, 2757.

16. Там само. – Спр. 1104, 1120, 1141, 1142, 1151.

17. Там само. – Спр. 1104, 1122.

18. Там само. – Спр. 1238, 2639, 2712.

19. Там само. – Спр. 2594.

20. Там само. – Ф. 101. – Спр. 5. – Арк. 17.

21. Там само.

22. Там само. – Спр. 2772; 3205.

23. Там само. – Спр. 2695. – Арк. 30 зв.

24. Там само. – Спр. 4123. – Арк. 21-21 зв.

25. Там само. – Спр. 4090 – Арк. 7.

26. Там само. – Спр. 2523. – Арк. 1 –1 зв.

27. Там само. – Спр. 2794. – Арк. 12.

28. Там само. – Спр. 3244. – Арк. 45.

29. Там само. – Спр. 2988. – Арк. 37-48.

30. Там само. – Спр. 115.

31. Там само. – Арк.43-87.
32. Там само. – Спр. 2695. – Арк. 31 зв. –32.
33. Універсал І. Скоропадського від 17 жовтня 1709 р., Глухів // Пункты нежинского греческого купеческого братства // Сборник императорского русского исторического общества. –Т. 144. – СПб., 1814. – С. 48; Федотов-Чеховской А.А. Акты нежинского греческого братства. – С. 60-62.
34. Універсал Д. Апостола від 7 вересня 1730 р., Глухів // Федотов-Чеховской А.А. Акты нежинского греческого братства. – С. 68.
35. Універсал К. Разумовського від 28 серпня 1751 р., Глухів // Федотов-Чеховской А.А. Акты нежинского греческого братства. – С. 80.
36. Російський державний історичний архів (далі – РДІА). – Ф. 1329, оп.1. – Спр. 137.– Арк. 76; ПСЗ – 1. –Т.20, № 14247. – С.49.
37. РДІА. – Ф. 1329, оп.1. – Спр. 139. Арк.1 – 1зв.; ПСЗ–1. –Т. 22, № 16250. – С. 447.
38. ПСЗ–1. – Т. 24, № 20094 а. – С. 872.
39. РДАДА. – Ф. 248, оп. 29. – Спр. 1856. – Арк. 203.
40. Там само. – Арк. 199.
41. Там само. –Арк. 200.
42. Там само. – Ф. 52, оп. 1. – Год 1712. – Спр. 6, 10; Год 1715. – Спр. 7, 8, 12, 13, 16; Год 1716. – Спр. 3, 11, 18, 19, 21; Год 1717. – Спр. 17.
43. Там само. – Ф. 52, оп. 1. Год 1715. – Спр. 8. – Арк. 1.
44. ЦДІАК України. – Ф. 269, оп. 1. – Спр. 3801. – Арк. 2 зв.
45. Там само. – Арк. 3.
46. Там само. – Спр. 3373. – Арк. 2.
47. Там само. – Арк. 3.
48. РДІА. – Ф. 1329, оп.1. – Спр. 137.– Арк. 82; ПСЗ – 1. –Т.20, № 14247. – С. 52.
49. Держархів Чернігівської області. – Ф. 101, оп. 1. – Спр. 4331. – Арк. 1.
50. РДАДА. – Ф. 248, оп. 29. – Кн. 1874.
51. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. – К., 1894. – Т. 2. – С. 56-57.
52. РДАДА. – Ф. 13, оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 25 зв.
53. Там само. – Арк. 26-26 зв.
54. Там само. – Арк. 26 зв. –27.
55. Там само. – Арк. 28 зв.
56. Маркович Яков. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. –М., –1852. – С. 375.
57. РДАДА. – Ф. 13, оп. 1. – Спр. 41. –Арк. 29-30.
58. Там само. – Арк. 46.
59. Там само. – Арк. 30 зв.
60. Там само. – Арк. 31 зв.
61. Там само. – Арк. 12 зв. –13.
62. Там само. – Арк. 24-26 зв.
63. РДАДА. – Ф. 248, оп. 29. – Кн. 1856; Ф. 248, оп. 124. – Спр. 53.
64. Там само. – Ф. 248, оп. 29. – Кн. 1856. – Арк. 504.
65. Держархів Чернігівської області – Ф. 101, оп. 1. – Спр. 250. – Арк. 6.
66. Там само. – Арк. 8 зв. –9.
67. Там само. – Арк. 6 зв.
68. Там само. – Арк. 7-7 зв.
69. РДІА. – Ф. 1287, оп. 38. – Спр. 422. – Арк. 17 зв.
70. Там само. – Арк. 17 зв. – 18.
71. Там само. – Арк. 18 зв.
72. Там само. – Арк. 19 зв. –20.
73. Там само. – Арк. 24.
74. Там само. – Спр. 4192. – Арк. 2 зв.

В статті на прикладі аналізу матеріалів, збережених в українських і російських архівохранилищах дається характеристика частноправових актів по історії нежинської грецької общини, аналізуються елементи, що становлять форму даних документів в XVIII-XIX вв., формулюється призначення даних документів і відзначаються правові взаємовідносини між сторонами, які їх заклали.

In the article, private acts on the history of Nizhin Greek Community are characterized on the base of analysis of archive materials from Ukrainian and Russian Archives. The elements which made the form of these documents in the 18th – 19th centuries are analyzed, the purposes of these documents are formulated and legal relations between the parties have been determined.